

Výzkum votivního kostela sv. Jana na Bojišti

Máme-li vylíčit neslavně proslulou bitvu mezi dvěma Přemyslovci v roce 1179 v Praze na Bojišti, musíme se vrátit o století zpět do neblahého údobí našich dějin, do doby pokoření a úpadku českého státu, jaké nemělo obdoby po celý středověk. Kořeny této hluboké krize sahaly již do počátků vlády Vladislava II., kdy osobní zájmy jednotlivých uchazečů o český trůn z přemyslovské dynastie zcela převládly nad jakýmkoliv ohledem na prospěch národa. Následkem toho se počínající závislost na německém císaři prohloubila do naprosté podřízenosti, která pak trvala čtvrt století, její důsledky však nesrovnatelně déle. Již úsilí Vladislava II. (1140–1172) o získání královské koruny stálo český národ čtyři vojenské výpravy do Itálie, kde zaplatilo Vladislavovu korunovaci v roce 1158 tisíce životů, položených za mocenské zájmy Friedricha Barbarossy. Tuto pomoc nadto přislíbil Vladislav císaři bez předchozího souhlasu českých feudálů, a tím proti sobě zasel sémě opozice. Následkem jejího růstu ovšem stoupaly požadavky knížete na Friedrichovu pomoc a jí úměrně opět míra závislosti na císaři, v jehož rukou se postupně stávali přemyslovští panovníci pouhými loutkami. V letech 1173 až 1197 se na českém trůně vystřídalo více než deset Přemyslovců, a to vždy z vůle a rozhodnutí německého císaře; tito nápadníci trůnu se ovšem císařova zásahu napořád dožadovali. Politické dění se nezbytně promítlo i do života církve, takže pražští i olomoučtí biskupové museli vedle českého knížete přijímat investituru i od římského císaře. Pokořující orientace českých panovníků na císařský dvůr byla ovšem do značné míry způsobena oslabením českého státu vnitřními rozpory upevňujícího se feudalismu, které spočívaly jednak ve snaze církve osvobodit se od světských vladařů, jednak v úsilí feudálů o vymanění se ze závislosti na knížeti. Oběma skupinám šlo o dispoziční právo nad svými majetky, a to skutečné i teoretické. Tento proces nebyl v průběhu 12. století zdaleka vyřešen, jeho existence měla nicméně výrazný vliv na dějinné události té doby.

Po vítězné bitvě u Milána a s ní související slavné korunovaci Vladislava II. v roce 1158 se zdálo přátelství mezi českým králem a Barbarossou trvalé a nerozborné. Císaři šlo bezpochyby o podporu při jeho světovládných ambicích, poněvadž české vojsko se tou dobou proslavilo svou statečností. Vladislav stál pak věrně na straně císařově i po jeho roztržce s papežem v roce 1160, takže v následujících dvou letech táhlo české vojsko znovu do Itálie. Tehdy se Vladislavův syn Bedřich stal knížetem olomouckým a jako takový se zúčastnil výpravy do Uher na pomoc Štěpánovi III. Osudným však byl Vladislavovi rok 1167, kdy znovu vytáhl do Itálie. Obecný nezdar této výpravy dovršil mor, jemuž padl za obět jak Vladisla-

vův bratr Děpolt, tak zejména pražský biskup Daniel (1148–1167), jehož vynikajícím diplomatickým schopnostem Vladislav z valné části vděčil za svůj vzestup. Bez tohoto věrného rádce začala Vladislava nezadržitelně opouštět Barbarossova přízeň; císař ztrácel zájem o vojenskou podporu z Čech. Nadto byl v roce 1168 mimořádně rozhněván volbou Vladislavova syna Vojtěcha za arcibiskupa salcburského. Příčinou císařovy nevole byla jednak skutečnost, že se tak stalo bez jeho předchozího souhlasu, jednak příklon Vojtěchův k římskému papeži Alexandrovi, Barbarossov protivníkovi. Vladislavovo úsilí o znovunabytí vlivu u Friedricha bylo tou dobou již marné, ač se snažil všemi způsoby, především nákladnými dary. Do popředí zájmu se dostala otázka nástupnictví. Vladislav chtěl za každou cenu zajistit český trůn svému synu Bedřichovi, ocitl se však ve slepé uličce. Nemohl se spolehnout ani na českou šlechtu, v níž nepřátelství narůstalo úměrně s tím, jak, nedbaje jejího hlasu, nechával rozhodovat o českých záležitostech toliko císaře, ani na Barbarossu, který českou pomoc již více nepotřeboval a kromě toho byl záležitostmi arcibiskupa Vojtěcha rozhořčen. Proto se Vladislav rozhodl k řešení, které situaci jen zhoršilo: dobrovolně se vzdal trůnu ještě za svého života a dosadil na něj Bedřicha – bez souhlasu císařova a bez řádného volebního shromáždění české šlechty. Tento krok ovšem popudil obě strany a kritické situace využili dva bratři z druhé větve Přemyslovců, synové Soběslava I., totiž Oldřich a Soběslav. Mladší Soběslav byl pro svoje nároky na český trůn více než patnáct let Vladislavem vězněn na hradě Přimda, starší Oldřich však pobýval dlouhou dobu na dvoře Barbarossově, kde prokazoval císaři věrné služby. V roce 1173, v době největšího oslabení Vladislavovy pozice, začali bratři uplatňovat svoje nároky, jimž Barbarossa vyhověl a prohlásil Bedřichovo nastolení za neplatné, neboť nebyl řádně zvolen. Vzápětí však tuto zásadu sám porušil, když dosadil na trůn Oldřicha po „soudu“ v Hermsdorfu u Gery. O obsazení českého trůnu rozhodovala tedy opět toliko vůle císařova. Oldřich však okamžitě rezignoval ve prospěch svého bratra a Soběslav II. tedy nastoupil na trůn v roce 1173 opět jako kníže, nikoliv král, neboť nebyl přímým potomkem Vladislavovým.

Soběslav vstoupil do dějin oslaven přívlastkem „král sedláků spíše než županů“, vyjadřujícím vřelý vztah tohoto knížete k lidu – zjev to ve středověku natolik výjimečný, že se povědomí o něm zachovalo po celá staletí. Šlo ovšem o následek Soběslavovy životní tragédie, jejímiž strůjci byli král, císař a vysoká šlechta, takže kníže ztratil jekoukoliv důvěru k vládnoucí třídě. Ačkoliv byl přijat s velkými nadějemi a z počátku se snažil o samostatnější politiku, jeho vláda nebyla valně úspěšná, postupně upadal do Barbarossov nepřízně a situace se znovu opakovala. Vyhnaný Bedřich se uchýlil na císařský dvůr a využil Barbarossova odklonu od Soběslava, uplatňoval svůj nárok na trůn, který tentokrát císař akceptoval a dal mu v roce 1178 v Turinu Čechy v léno. Bedřich si musel však svoje panství dobýt vojensky, a tak došlo k památné bitvě o trůn mezi blízkce spřízněnými Přemyslovci, Bedřichem a Soběslavem II.¹

O této bitvě jsme velmi dobře zpraveni především opatem milevského kláštera Jarlochem,² který ve své kronice barvitě vyličil její průběh. Bedřich arci spoléhal na své přívržence v Čechách, spojence v Rakousku a Německu i na moravského Konráda Otu, v té době znepráteného se Soběslavem II. sporem o Brněnsko. Nemalou roli v celé záležitosti hrála též

energická manželka Bedřichova, Alžběta Uherská. Již z jara 1178 obsadil Soběslav „vstup do země“ početným vojskem, obávaje se Bedřichova vpádu. Sedláci sloužící ve vojsku však nemohli dlouho setrvat na stráži, neboť je čekaly zemědělské práce. Soběslav část vojska propustil v domnění, že je v případě potřeby opět rychle svolá. Toho využil Bedřich a jeho vpád byl tak nenadálý, že Soběslav nestačil vojsko znovu shromáždit a musel ustoupit. Jarloch uvádí, že „ke Skále, kterýžto hrad si udržel i po ztrátě Prahy a odtamtud kladl odpor Bedřichovi, jak jen mohl“. V názoru na lokalizaci hradu Skály nepanuje jednotu, uvažuje se o Klatovsku, jižních i severních Čechách.³ Kronikář Jarloch, který ve své kronice straní spíše Soběslavovi, líčí dále Bedřichův vstup do Prahy, uvítání na Strahově, dobytí Pražského hradu, zajetí Soběslavovy manželky a příjezd Alžběty Uherské. Koncem roku se Bedřich zúčastnil sněmu ve Würzburgu, čehož opět využil Soběslav. Po nezdařeném pokusu o dobytí Prahy táhl dále proti Bedřichovi, vracějícímu se norimberskou cestou z Německa. Ten však byl Alžbětou včas varován (6. ledna 1179), zastavil se blíže hranic, patrně v zemské bráně, tj. v Kladrubech, kde se zdržel asi deset dní, sháněje posily na Moravě, u přívrženců v Čechách i v Německu. Když pomoc přišla, vytáhl přes řeku Mži k místu zvanému Brod (dnešní Beroun), kde setrval do 23. ledna, a pak pokračoval k Praze. Soběslav se mu vypravil vstříc po řezenské (norimberské) cestě přes Chrástany, Dušníky na Hořelice a vyhledal si vhodné místo u Loděnic, kde na Bedřicha počkal.⁴ Zde v sevřeném údolí přepadl Soběslav nejprve Bedřichův přední voj a potom celé další vojsko, které bylo v krvavé bitvě poraženo a rozprášeno. Bedřich se spasil útekem a doraziv se zbytkem vojska do Prčic, setkal se s Konrádem Otou, který sem patrně přišel přes Jindřichův Hradec a Sezimovo Ústí. Spolu s ním pokračoval k Sázavě, kde si hodlali odpočinout. Byla to však opět Alžběta, která vyslala posla s varováním, že Soběslav je pronásleduje a chystá se k přepadu. Vytáhli tedy ihned k Praze, sledování Soběslavem, proti němuž se postavili „na polích vyšehradských v místě, kterému se teď říká Bojiště. Všude se rozezvučely s jedné strany trouby, s druhé zvony, a Bedřich se svými lidmi se srazil s předním vojem; aby nebyli po druhé poraženi, ihned učinil na nepřítele útok Konrád, který stál naproti, a přinutil ne bez nebezpečí pro sebe a své vojsko Soběslava a jeho lid k útěku. A na tom útěku je pronásledovali daleko za Prosek, pokud za denního světla mohli. Svedli pak tu bitvu, jak bylo řečeno, v sobotu, to jest 27. ledna, a v tom boji mnoho jich padlo a přemnoho bylo zraněno. A byl tehdy tak třeskutý mráz, že když náhodou někoho buď lehce poranili nebo svlékli ze šatů, hned v tuhém mrazu zmrzl.“

Kronikářovo vyličení bitvy je neobyčejně barvité, zbývá však uvažovat o cestách, kudy se nejpravděpodobněji nepřátelská vojska ubírala. Bedřich s Konrádem táhli k Praze buď přes Vysoký Újezd, Kamenný Přívoz a Jílové na Krč a pankráckou pláň, nebo přes Poříčí, Popovice a Kunratice. Zdá se, že se snažili dostat na Pražský hrad přes bubenský brod k jeho západní bráně, poněvadž cesta osídleným územím pod hradem byla pro vojenské útvary nevhodná. Kde dlel Soběslav, není ze zpráv jasné, zřejmě se snažil ze všech sil napadnout Bedřicha na otevřeném poli, dříve než by se dostal do Pražského hradu.

Z Pankrácké cesty mohli dosáhnout polohy na Bojišti dvěma směry. Buď přes Psáry do údolí Botiče a úvalem mezi Karlovem a Zvonařkou k Rybníčku, nebo hlavní trasou této cesty podél Vyšehradu do botičské nivy, kde se u dnešní Apolinářské ulice větvila cesta na Rybní-

ček, směřující dále k bubenskému brodu. Poloha kostelíku sv. Jana, vyznačující někdejší bojiště, leží spíše při této druhé cestě, která tvořila přímější spojnici na bubenský brod než oklika přes Nusle. Z Jarlochovy kroniky jsme se dozvěděli, že Bedřich se na zdejších polích, patřících vyšehradské kapitule, postavil vstříc Soběslavovým sborům, které viděl zdáli přicházet a srazil se s jejich předním vojem, zatímco Konrád, „který stál naproti“, přinutil Soběslava k útěku. Z této formulace lze usuzovat, že využili úvalu, kterým cesta stoupala k Rybníčku, Konrád „stál naproti“ v záloze a Soběslav, který po cestě zdola neviděl rozložení jejich vojsk, byl Konrádovým útokem do týlu zaskočen, jeho útvary byly rozptýleny, a tak byl nucen hledat záchranu v útěku na Prosek, odkud vycházely výpadové cesty z pražské kotliny.

„Paní Alžběta se pak zavázala slibem Hospodinu, že mu postaví kostel přímo na bojišti, jestliže dopřeje vítězství jejímu muži a potom zbožně slib splnila, neboť jej založila, nadala a obdařila a tak darovala křižovníkům.“⁵ – O tomto obdarování se pak dozvídáme z příslušných listin uváděných Tomkem, podle nichž se spolu s kostelem dostalo řádu johanitů popluzí s pozemky až k potoku Botiči, kde byl rybník a mlýn. Na druhé straně byly pozemky ohraničeny jednak cestou vedoucí do údolí do Podskalí, jednak na východě místem nazývaným „porta lupi“ – vlčí brána; v nadání se uvádí též „villa Tinetz“ – osada dnes již neznámé lokalizace. Kostel vysvětil v roce 1183 pražský biskup Jindřich Břetislav.⁶

Když se Bedřich tímto krutým způsobem domohl trůnu, nastoupil vládu, která nebyla ani dlouhá, ani úspěšná. Odpor domácí šlechty dokonce roku 1184 vyústil ve vzpouru, která byla sice potlačena, tím více však vzrostla Bedřichova závislost na německém císaři. Po celou dobu vlády se vlekl spor s markrabětem moravským Konrádem Otou, k němuž přibyl ještě rozbroj s ctižádostivým biskupem Jindřichem Břetislavem, který skončil osamostatněním pražského biskupství vyňatého z moci českého knížete. Země české byly tak rozdrobeny do tří dílů, a tím více byly oslabeny a ovládnutelné. Za tohoto nejhlubšího úpadku české státnosti Bedřich v roce 1189 zemřel a za rok po něm i Friedrich Barbarossa. Soběslav II. zemřel ve vyhnanství v roce 1180.

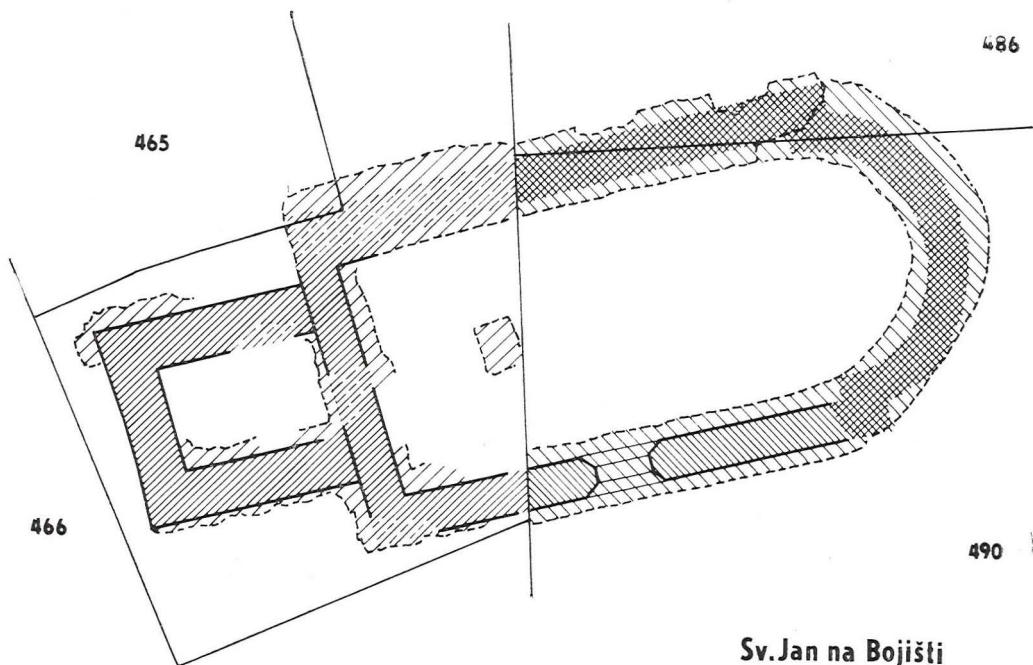
Existence kostela sv. Jana na Bojišti byla tedy známa, nicméně teprve v roce 1929 se při stavbě Štefánikova důstojnického domu objevil fragment základů. Tento nález s přibližnou dokumentací byl v roce 1951 publikován Rudolfem Hlubinkou v Časopisu přátel starožitností.⁷ Odtud se dozvídáme, že tehdy byla odkryta východní polovina základů s apsidou; západní hranici nálezu tvořila obvodní zeď parcel Důstojnického a Lékařského domu, čp. 486/II a 590/II. Dokumentace uveřejněná v článku nebyla přesná, měla spíše charakter schematického náčrtku, takže poskytla toliko přibližnou orientaci. Východní závěr kostela se jevil jako půlkruhově zakončené jednolodí, což bylo dáno také tím, že bylo zachováno pouze základové zdivo, nadto silně porušené a místy jen v negativu. V tomto hrubém obrysu byl však dostatek prostoru pro postavení půlkruhové apsidy i s ústupkem, jestliže vezmeme v úvahu později zjištěnou sílu nadzemního zdiva, která byla daleko menší než síla základu. Můžeme proto s jistotou předpokládat, že závěr měl tvar půlkruhové apsidy s ústupkem, patrně jednoduchým, což také odpovídá typu kostela ve 12. století obecně rozšířenému. – Severní strana rovněž nebyla zachována v nadzemním zdivu, zato však na straně jižní bylo

Praha 1, Kateřinská ul. čp. 465/I – základy zdiva věže, západní části lodi a nosného sloupku tribuny kostela sv. Jana na Bojišti

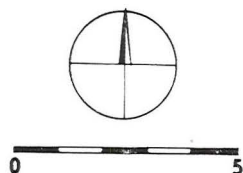
odkryto řádkové zdivo po celé délce lodi. Uprostřed této zdi našel Hlubinka vchod do kostela: práh předpokládaného portálu tvořila značně sešlapaná deska rozměrů 120 × 15 cm. Od rohu této desky bylo zdivo stěny zešíkmené, snad kvůli ostění portálu, takže vchod o světlé šířce 120 cm se ve špaletách rozšiřoval na obě strany o 25 cm, tedy na šířku 170 cm. Od prahu do lodi vedly dva schody, jak ukazovaly velké desky ze zvětralé opuky. Povrch prahu (kóta 233, 441) byl o 28–30 cm výše než úroveň podlahy lodi. Nelze vyloučit, že portál pocházel z pozdější stavební úpravy. – Ve své publikaci vyslovil Rudolf Hlubinka naději, že se v budoucnosti snad naskytne příležitost k odhalení zbývající části kostela. Taková možnost se vskutku našla, a to v roce 1982 před generální rekonstrukcí bývalého Štefánikova důstojnického domu, nyní Ústředního domu armády II.

Pražské středisko státní památkové péče a ochrany přírody provedlo výzkum na pozemku čp. 465/II, tedy v západním sousedství nálezu Hlubinkova, takže dělicí čarou mezi oběma výzkumy byla již zmíněná ohradní zeď mezi parcelami č. kat. 1688 (Ústřední dům armády II) a č. kat. 1689 (Lékařský dům) na východní a č. kat. 1687 (čp. 465/II) na západní straně. Západní část kostela byla skutečně objevena. Kostel byl založen do ulehklých šterkopísků vinohradské terasy Vltavy, tedy do pevného rostlého podloží, základový vkop procházel i vrstvou zahliněného náplavu pokrývající šterkopísek. Zachycena byla západní třetina lodi

- Hlubinka 1929
- Olmerová 1982-3
- rekonstrukce

Sv. Jan na Bojišti

Výzkum kostela sv. Jana na Bojišti

a věž přistavěná k západnímu průčelí. Mohutná šířka základového zdiva se pohybovala mezi 170 až 200 cm, severní strana lodi byla podstatně silnější než jižní, totiž 190–200 cm. Zdilo se do výkopu, takže strany nebyly lícovány, teprve v nadzemním zdivu bylo použito kvádřikové techniky; v lodi se zdivo zachovalo do výše 1–2 řádek opukových kvádříků, na jižní a západní straně dosahovalo šířky 92–95 cm. Rozhraní nadzemního a základového zdiva představovalo přibližně středověkou úroveň, která zde nebyla příliš hluboko, cca 50 až 80 cm pod dnešním povrchem, tj. na kótě 233,00 se stoupající tendencí k severu.

Půdorys věže byl čtvercový, mírně deformovaný, síla zdiva dosahovala 115 cm; zde byla dochována i třetí řada kvádříků, ovšem značně rozrušených. Základy věže tvořily toliko tři zdi, při lodi základ chyběl, takže věž se z větší části opírala o západní stranu lodi a teprve v převýšení byla zřejmě přistavěna čtvrtá strana. V případě věže lze hovořit o použití stavebního principu – modulu, neboť délka strany věže k síle zdiva se měly v poměru 4 : 1.

Předpokládané vnější rozměry kostela byly tyto: délka lodi 10,0 m, šířka lodi 7,65 m, poloměr půlkruhové apsidy cca 3,10 m; strany věže 4,60 × 4,60 m. Podélná, východozápadní osa kostela byla odchýlena o 13° k severu.

V západní třetině lodi jsme právě v její podélné ose odkryli základ pod sloup, či pilíř, nesoucí patrně tribunu o dvou čtvercových klenebních polích, poněvadž vzdálenost od západní strany byla stejná jako od severní a jižní, a to 290 cm; rozměr základu pilíře činil 120 × 110 cm. – Ve vztahu základových a nadzemních zdív sejevila variabilita, rozšířený základ nebyl pravidlem, v některých úsecích byl vzorně proveden, jinde chyběl úplně, například při severní a západní stěně věže, kde kvádříkové zdivo přecházelo přímo do základu bez jakéhokoliv rozšíření. Rozměry kvádrů byly různé, výška se pohybovala mezi 17–26 cm, šířka od 19 do 40 cm, a toto rozměrové rozmezí platilo stejně pro loď jako pro věž, což přispívá k názoru o současném vzniku obou, podobně jako zjištěné spojení věže a lodi v základovém zdivu, kde jsme pozorovali částečné provázání. Bylo tedy zřejmé, že stavba celého kostela, lodi i věže, vznikla jako jeden celek.

S tímto poznatkem úzce souvisí otázka vstupu na emporu; odpověď na ni není v našem případě jednoznačná vzhledem k tomu, že celkovou podobu stavby neznáme a usuzujeme toliko z podoby základů. Vchod do lodi byl zjištěn – jak uvedeno výše – na jižní straně, vstup do věže však nikoliv, přesto, že všechny tři strany věže byly zachovány až do spodních řádek kvádříků, v nichž by se práh s největší pravděpodobností již musel objevit. Zbývá pouze východní strana, tedy vlastně západní zeď lodi, která však právě v místě, kde by se mohl předpokládat vchod z lodi do věže, byla hluboko do základů porušena. Jestliže by však právě zde vchod do podvěží byl, pak první uvažovanou možností byl vstup z lodi do podvěží – patrně klenutého – malými dveřmi v jižní polovině západní strany věže, odtud pak schůdky na emporu vchodem mezi věží a tribunou. Druhá varianta vstupu byla po schodišti na severní vnější straně buď lodi, nebo věže a odtud portálem v patře přímo na tribunu, z vnějších schodů pak vchodem do patra věže a odtud opět na tribunu vstupem mezi věží a tribunou. Další varianta předpokládá schodiště při vnitřní stěně lodi, které ústí na hranu tribuny. Mimořádná šíře základového zdiva severní strany lodi by dovoľovala dokonce pátou variantu, totiž úzké schodiště v síle zdiva přímo na emporu; přes zmíněnou šířku základu je 190 cm minimální rozměr pro toto řešení. Šířka severního základu by ovšem také svědčila pro druhou variantu, totiž pro vnější schodiště při lodi na emporu. Široký základ by nesl i toto schodiště, čemuž odpovídá i skutečnost, že na vnitřní severní straně nadzemní zdivo lícovalo se základovým. Přesto však se z nálezové situace nemůžeme s jistotou přiklonit ani k jedné z pěti možných variant.

Rovněž zastropení zůstává pouhou hypotézou. Podvěží podobných kostelů bývalo většinou klenuto valeně, v případě lodi je možno uvažovat jak o trémovém zastropení, tak o klenbě, která se ve třetí čtvrtině 12. století již zhusta vyskytovala. V případě kostela sv. Jana na Bojišti by padala v úvahu patrně jen dvě pole křížové klenby zakotvená do pasu uprostřed lodi, avšak právě umístění portálu uprostřed jižní strany lodi tuto možnost nepřipouští, poněvadž klenební pas by byl na této straně uložen právě nad vstupním portálem, což není únosné. Tato situace tedy dokazuje, že loď byla plochostropá a pouze apsidu klenula pravděpodobně koncha.

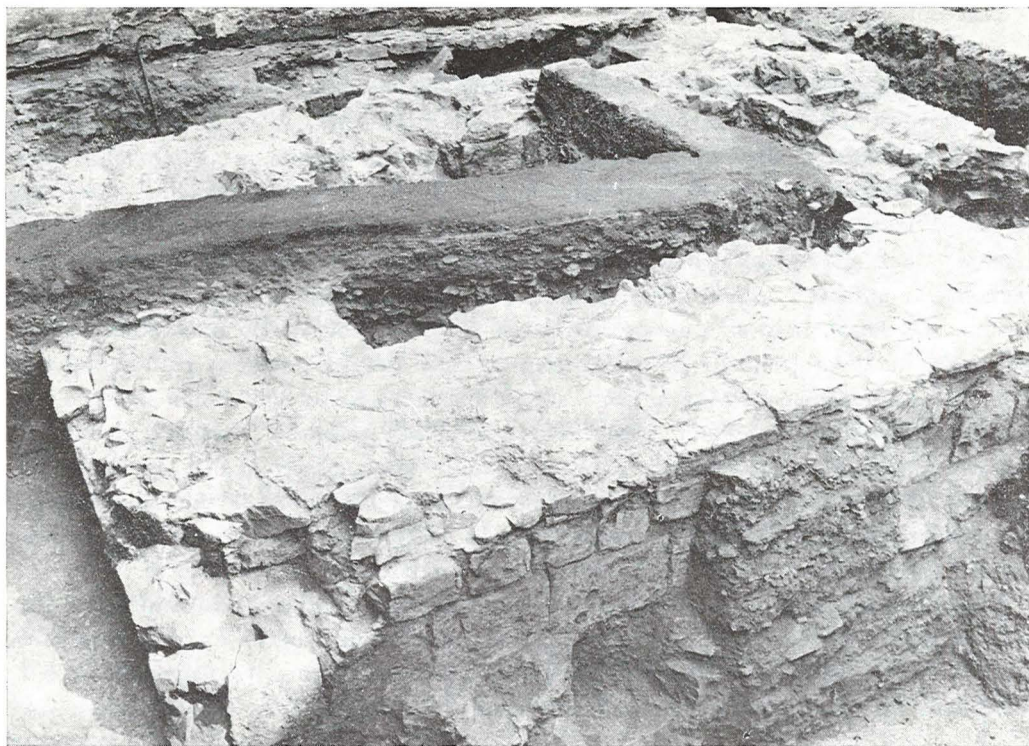
Úroveň 12. století – jak již bylo řečeno – byla dána rozhraním kvádříkového zdiva a předzákladu, avšak po podlaze se nenašla žádná stopa ani při výzkumu Hlubinkově, ani v roce

1982. Vnitřek lodi i věže byl naopak prokopán a zanesen novověkými vrstvami. Sondáží okolo kostela se prokázala úplná absence keramického materiálu z doby vzniku stavby, nejstarší fragmenty pocházely až ze 14.–15. století. Tento zjev ovšem není výjimečný – v okolí sakrálních staveb se obvykle užitková keramika nevyskytuje. Kupodivu však téměř chyběly i nálezy kostrové. Rudolf Hlubinka zjistil v sousedství místa severního připojení apsidy k lodi jeden hrob s celou kostrou v natažené poloze, hlavou k západu; náš výzkum pak odkryl fragment kostry při jižní straně věže. Jiné hroby z doby funkce kostela nebyly zaznamenány. Více kosterních pozůstatků jsme zjistili v prostoru věže, kromě jedné celé kostry šlo spíše o zpřeházené jednotlivé lidské kosti, avšak stratigrafická situace svědčila o uložení nikoliv středověkém, nýbrž až z doby, kdy kostel přestal plnit svoji církevní funkci, nejspíše z bojů za třicetileté války. Rozlohu středověkého hřbitova nelze dnes již určit vzhledem k husté okolní zástavbě domů vesměs podsklepených, víme toliko s jistotou, že nesahal na čp. 466/II, kde autorka článku prováděla výzkum staveniště Centrálního dispečinku metra.

Jestliže shrneme popis náleзовých okolností spolu s úvahami o stavbě kostela, pak jeho nejpravděpodobnější, byť hypotetická podoba představovala asi pravoúhlé, obdélníkové jednolodí s polokruhovou apsidou zaklenutou konchou; do plochostropé lodi se vstupovalo portálem uprostřed jižní strany, v západní čtvrtině kostela byla umístěna tribuna zaklenutá dvěma poli křížové klenby na jeden střední sloupek. Přístup na tribunu byl nejspíše z vnějšího schodiště při severní straně lodi. Čtyřboká věž se opírala o západní průčelí lodi. Kostel byl obklopen hřbitovem nepříliš rozsáhlým.

Šlo bezpochyby o nenáročnou architekturu typu, který se v nevelkých obměnách vyskytoval v průběhu 12. století často. Jeho rozšíření doznalo největšího rozkvětu za vlády Vladislava II. (1140–1172). Důvodem byl především rostoucí počet dvorců feudálů – v době Vladislavově často odměněných za vojenské zásluhy – kteří vesměs na svých sídlech stavěli vlastnické, později farní kostely pro duchovní potřeby nejen své rodiny, ale i poddaného lidu. Poněvadž důležitou podmínkou pro dispozici stavby bylo sociální rozlišení, staly se tribuny nedílnou součástí kostelního interiéru. Proto začaly obdélné lodi nastupovat na místo rotund – převážně hradních kaplí – jejichž tektonika nebyla pro stavbu empory vhodná. Z úzkých pavlačových tribun se vyvinuly širší, podklenuté dvěma až třemi poli křížové klenby, k jejichž obecnému rozšíření došlo v poslední třetině 12. století.⁸

Vzrůstající počet drobných kostelů byl příčinou, že úměrně přibývalo i duchovních, v té době dosazovaných ještě vlastníkem kostela. Jindřich Zdík, biskup olomoucký, pochopil jako první, že takové situaci nelze ponechávat živelný růst, a cílem jeho snah se stalo vybudovat takovou organizaci, v níž by nižší klérus stál pod dohledem biskupství. V této snaze ho následoval za čas i pražský biskup. To vše ovšem vyvolalo potřebu vzdělané kněžské elity, která Čechům do té doby chyběla; představovali ji dosud výhradně cizinci. Řada duchovních odcházela proto studovat do ciziny, nabyta vysokého vzdělání, a tak se vytvořil elitní okruh intelektuálů vystudovaných převážně ve Francii, jak víme již z kroniky Kosmovy, kteří byli vzájemně spřízněni nejen duchovně, ale mnohdy i pokrevně. Mezi ně patřil i biskup Daniel (1148–1167), již jednou zmíněný jako vynikající diplomat ve službách jak Vladislavových, tak Barbarossových, přesto však horlivý stoupenec reformních snah Jindřicha Zdíka. Otcem

Kvádřikové zdivo jižní strany věže kostela sv. Jana na Bojišti

Danielovým byl pražský kanovník Magnus, bratrem vyšehradský probošt Alexander, strýcem Jindřich Zdík, a ten opět příbuzným děkana pražské kapituly kronikáře Kosmy. Ve Francii studoval též pozdější pražský biskup Jindřich Břetislav, přítel milevského opata Jarlocha, kronikáře, od něhož jsme se dozvěděli vše o bitvě na Bojišti.⁹ Vladislav, oceňuje zásluhy Danielovy, respektoval naopak biskupovy reformní snahy; o tomto úzkém vztahu svědčí i řada autentik Danielových vízicích se ke svěcení nových kostelů, v nichž vedle Daniela je uváděn i Vladislav spolu s manželkou Juditou. Biskupské svěcení kostelů bylo totiž zavedeno až za časů Danielových. Ze stojících staveb jsou takovými autentikami datovány kostely v Řečanech a v Jakubu k roku 1165, oba stejného typu jako sv. Jan na Bojišti, s tribunou, podobných rozměrů, toliko řečanský kostel byl patrně klenutý a bez západní věže. Další dva kostely svěcené Danielelem, totiž sv. Petra v Bohnicích a sv. Ondřeje na Starém Městě, nejsou zachovány, dle starších popisů lze však soudit o podobném typu stavby.¹⁰ V nevelké vzdálenosti od Jakuba jsou kostely stejného charakteru v Nebovidech a Kojicích na Čáslavsku, v Albrechticích v okruhu Milevska,¹¹ řada analogických staveb pak se vyskytuje v oblasti, kterou Václav Mencl zpracoval pod pojmem Střední Povltaví,¹² např. Prčice, Ouběnice, Tožice a opět jiné známe z Prahy a okolí, např. Stětí sv. Jana Křtitele v Dolních Chabrech, sv. Linhart na Starém Městě, sv. Vavřinec v Butovicích, sv. Vavřinec na Petříně, sv. Martin v Řepích, sv. Václav na Zderaze, kromě toho kostely v Mohelnici, Skvrňově,

Čelákovcích, či Stříbrné Skalici.¹³ Jde sice o různé varianty, ať v podobě tribuny, existence věže, zaklenutí lodi apod., nicméně základní typ je stále týž. Navazuje ovšem na starší tradici, avšak jeho rozšíření v době biskupství Daniela I. je natolik nápadné, že nám dovoluje předpokládat biskupovu podporu živé stavební činnosti druhé poloviny 12. století. V době, kdy byl postaven sv. Jan na Bojišti, byl biskup Daniel již dvanáct let mrtev, podlehnuv morové nákaze za italského tažení Friedricha Barbarossy, avšak popsaný stavební typ kvádříkového jednolodí se udržoval i nadále; teprve koncem 12. století se slohový vývoj začal ubírat novou cestou. Náš kostel tedy plně tomuto rozšířenému typu odpovídá. Dokonce může upoutat pozornost i zmínka kronikáře Jarlocha o tom, že kníže Bedřich na útěku před Soběslavem po porážce u Loděnic směřoval do Prčic, aby se tu setkal s Konrádem Otou a společně si tu odpočinuli před dalším tažením. Částečně zde zachovaný kostel sv. Vavřince, založený asi Vítkem z Prčic, byl v oné době patrně novostavbou téhož charakteru jako sv. Jan na Bojišti: západní věž se opírala o průčelí, tribuna, již nese střední pilíř, byla podklenuta dvěma křížovými klenbami. Tento kostel byl nespíše poslední církevní stavbou, kterou kníže Bedřich spatřil před bitvou se Soběslavem, jež dala podnět k založení sv. Jana na Bojišti.

Kostel byl dokončen po čtyřech letech, v roce 1183 vysvěcen biskupem Jindřichem Břetislavem a darován Bedřichem i Alžbětou řádu johanitů. Johanité sídlili v Praze od roku 1159, původně při levobřežním konci Juditina mostu a patřili k řádům uvedeným do Čech za Vladislava II., tj. k cisterciákům, premonstrátům a premonstrátkám. Během Vladislavovy vlády se vztah panovníkův i biskupa Daniela k jednotlivým řádům měnil podle toho, jaké stanovisko zaujímaly k problému papežského schizmatu; určitá nemilost týkala se zejména premonstrátů stojících věrně při římském papeži. Kolísavost vztahu mezi panovníkem a kláštery se přenesla i na Vladislavova syna Bedřicha. Docházelo dokonce k určité řevnivosti mezi řády, zvláště pak premonstráti se cítili zkracováni v přízni panovníkově, která platila více jiným řeholím, zejména johanitům. Právě do tohoto období maximální obliby panovnického dvora spadá darování kostela sv. Jana na Bojišti i s bohatým nadáním.

Z historie původu stavby je zřejmé, že šlo o kostel votivní, nikoliv vlastnický, klášterní, či hradní a jeho poloha byla dána místem bitvy, tedy bez souvislosti s osadou, dvorcem, apod. Nejblíže vsí byl Rybníček, který však vlastní svatyni již měl, totiž rotundu sv. Longina. Předběžně jsme se proto tázali, zda votivní kostel ze 12. století bude tribunový, či nikoliv. Výzkum potvrdil, že empora v kostele skutečně existovala, ačkoliv nebylo vlastníka, jemuž by sloužila; používali ji zřejmě vyšší duchovní v rámci řádu, či příslušníci panovnického rodu jakožto zakladatelé svatyně.

Johanité postupně majetek příslušející ke kostelu prodávali, například mlýn na Botiči kapitule Vyšehradské roku 1321, či pozemek zahrady kláštera Emauzského;¹⁴ též v okolí kostela byly prodány pozemky pro stavbu domů, to však až v době intenzivního stavebního ruchu výstavby Nového Města pražského. Doléhal sem ovšem jen vzdáleně, v první fázi, kdy se stavělo především na území mezi sv. Jindřichem a Emauzy, okolí sv. Jana na Bojišti zasídleno nebylo; teprve v druhé fázi na sklonku 14. století zde začaly vyrůstat domy novoměstských měšťanů.¹⁵ Z Tomkova Místopisu se dozvídáme o čp. 466/II¹⁶ v sousedství kostela, které čítalo čtyři domy, obývané řemeslníky, jako uhlíř, sadař, zelinář, olejník, kameník –

šlo tedy vesměs o řemesla vhodná pro okrajové městské oblasti. Území prostírající se západně od úseku novoměstských hradeb mezi Svinskou branou (původně sv. Jana podle kostela sv. Jana na Bojišti) a Karlovem bylo téměř nezastavěno a rozkládaly se tu především zahrady.

Poloha zmíněných čtyř domů čp. 466/II není přesně známa; tvořily patrně řadu, kterou Tomek označil „v postranní uličce nyní zavřené“, čímž měl snad na mysli uličku zaznamenanou ještě na plánu stabilního katastru, oddělující samostatný blok čp. 465/II (vlastní kostel) od velkého bloku mezi ulicemi Kateřinskou a Na bojišti. Výsledky našeho výzkumu však prokázaly, že ulička v těchto místech nemohla existovat v době funkce kostela sv. Jana, poněvadž jeho půdorys se západní věží by zabíral celou širší uličku. Vznikla patrně až po zbourání kostela. Rovněž rekonstrukční Tomkův plán Nového Města lokalizuje tyto domy do Kateřinské ulice, což se zdá pravděpodobnější. Přes řídkost zástavby charakterizuje Ekert zdejší osídlení jako farní osadu a kostel považuje s určitostí za farní, ač o jeho farářích nemáme žádné zprávy.¹⁷

Tolik tedy úvahy o středověkém osídlení v okolí kostela, vyplývající z historických a archívních pramenů. Archeologických dokladů máme méně: Pavel Radoměřský publikoval dva nálezy depotů mincí z blízkého okolí, jeden z křižovatky Ječné a Štěpánské ulice, datovaný do 12. století, druhý z 2. poloviny 13. století, objevený v blízkosti Svinské (Slepé) brány, která se prolamovala do novoměstských hradeb na dnešní křižovatce ulic Ječné a Vítězného února.¹⁸ V roce 1971 prováděla autorka této stati na staveništi Centrálního dispečinku metra výzkum, který zjistil v nevelkém vypáleném ohništi keramiku z počátku 13. století a dále dva pravoúhlé, hluboko do země zapuštěné sklípky, jakési spižírny, z nichž se získal početný soubor keramiky z 2. poloviny 14. až počátku 15. století. Sklípky patřily patrně k některým domům zmíněné zástavby kolem kostela. Nálezové okolnosti svědčily o tom, že byly na počátku 15. sto-

*V prostoru věže kostela sv. Jana na Bojišti byl v zá-
sypové vrstvě nalezen dobře zachovaný rohový ko-
morový kachel z 15. století. Reliéf je patrně součástí
výjevu znázorňujícího, jak andělé nesou sv. Maří
Magdalínu*

letí náhle zasypaný.¹⁹ Tím se uzavírá obraz dějin kostela sv. Jana na Bojišti a jeho okolí: za husitských válek byl kostel pobořen, v čemž se shodují historické zprávy s výsledky našeho výzkumu, neboť zničení sklípků jistě svědčí o bojích zde probíhajících. Kostel ztratil svoji církevní funkci – Tomek ho uvádí jako pustý – příslušný majetek byl odňat johanitům a pozemky byly rozděleny měšťanům. Přesto je pravděpodobné, že alespoň věž zůstala stát až do třicetileté války, neboť Rudolf Hlubinka si povšiml, že na panorámatu Sadelerově z roku 1606 je v těchto místech zakreslena pobořená budova s věží, označená jako kaple sv. Pankráce. Taková svatyně zde ovšem nestála a mohlo jít o záměnu se skutečným kostelem sv. Pankráce na Pankráci, u něhož byla rovněž svedena bitva. Jakási věž je tu viditelná též na Hollarově prospektu z roku 1636, zatímco na prospektu Folprechta van Ouden Allena (1685) již chybí.²⁰ Ikonografické postřehy doplnily poznatky z archeologického výzkumu. Ve vnitřním prostoru věže bylo odkryto několik lidských koster, které sem byly uloženy v průběhu 17. století. Šlo nejspíše o padlé z třicetileté války pohřbené náhodně do polozbořeně věže bývalého kostela. Další průběh bojů pak již dílo zkázy dokonalo.

POZNÁMKY

- ¹ Základní literatura: Novotný, V.: České dějiny, Díl I., část II., Od Břetislava I. do Přemysla I., Praha 1913; Fiala, Z.: Přemyslovské Čechy, Praha 1975; Přehled dějiny Československa I/1 (do roku 1526), Praha 1980.
- ² Letopis Vincenciův a Jarlochův, Praha 1957 (překlad Frant. Heřmanský, předmluva Zd. Fiala), s. 124; Choc, P.: Boje o Prahu za feudalismu, Praha 1957, s. 861.
- ³ Novotný, V.: České dějiny I, 2, Praha 1913, s. 1049; Letopis Vincenciův a Jarlochův, Praha 1957, s. 220.
- ⁴ Vávra, I.: Řezenská a Norimberská cesta. *Historia geografica* 11, 1973, s. 78.
- ⁵ Letopis Vincenciův a Jarlochův, Praha 1957, s. 127.
- ⁶ Tomek, V. V.: Základy starého místopisu Pražského, II, Praha 1870, s. 160.
- ⁷ Hlubinka, R.: Zprávy o některých románských nálezích v Praze, *Časopis společnosti přátel starožitností* LIX, 1951, s. 30.
- ⁸ Mencl, V.: Panské tribuny v naší románské architektuře, *Umění* XIII, 1965, s. 29; Turek, R.: K problému raně feudálních emporových kostelů u nás, *Právně historické studie* 11, 1965, s. 17.
- ⁹ Merhautová, A. – Třeštík, D.: Románské umění v Čechách a na Moravě, Praha 1983, s. 272.
- ¹⁰ Pavlíková, M.: O oltářních autentikách biskupa Daniela I., *Věstník královské české společnosti nauk, třída filozoficko-historicko-filologická*, 11, 1951.
- ¹¹ Merhautová, A.: Raně středověká architektura v Čechách, Praha 1971; u jednotlivých kostelů uváděna starší literatura.
- ¹² Mencl, V.: Středověká architektura na střední Vltavě, *Umění* X, 1962, s. 217.
- ¹³ Merhautová, A.: Raně středověká architektura v Čechách, Praha 1971.
- ¹⁴ Ekert, Fr.: Posvátná místa král. hl. města Prahy, Praha 1884, s. 489.
- ¹⁵ Lorenc, V.: Nové Město pražské, Praha 1973, obr. 50.
- ¹⁶ Tomek, V. V.: Základy starého místopisu Pražského, II, Praha 1870, s. 159.
- ¹⁷ Ekert, Fr.: Posvátná místa král. hl. města Prahy, Praha 1884, s. 489.
- ¹⁸ Radoměský, P.: Románská Praha ve světle nálezů mincí, *Časopis Národního muzea* CXXIV, 1955, s. 17–18.
- ¹⁹ Olmerová, H.: Nálezová zpráva čp. 466/II, ppč. 1684, *Pražské středisko státní památkové péče a ochrany přírody*, č. poř. XLIII.
- ²⁰ Hlubinka, R.: Zprávy o některých románských nálezích v Praze, *Časopis společnosti přátel starožitností* LIX, 1951, s. 33.